

KONCEPTUALNE PRVINE FUNKCIJSKOSTRUKTURALNE SLOVNICE (PRIMERJALNO S TOPORIŠIČEVO SLOVNICO)

Ada Vidovič Muha

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'35:811.163.6'35

Funkcijski strukturalizem temelji na razumevanju jezika kot sistema hierarhiziranih izrazno-pomenskih odvisnostnih povezav, ki tvorijo smiselno funkcionalno celoto; njena izhodiščna in hkrati temeljna komunikacijska enota je izražena že v stavčno strukturirani povedi. Besedne vrste osmišlja sposobnost modificiranja v funkcijo stavčnih členov, katerih pomenska referenca, ko gre za endogene lekseme, so propozicijski členi povedi.

funkcijski strukturalizem, tvorbeno-pretvorbena metoda, stavčna poved, propozicija, modifikacija, endogeni leksem

Functional structuralism is based on an understanding of language as a hierarchical expressive-semantic dependence of connections which form a meaningful functional whole. Its starting point and basic unit of communication is expressed in the function of the sentence elements. Word types are given meaning by the capacity of modification as sentence elements, the semantic reference of which, when endogenous lexemes are concerned, is the propositional sentence elements.

functional structuralism, generative-transformational method, sentence element, proposition, modification, endogenous lexeme

Razprava temelji predvsem na funkcijskem jezikovnosistemskem strukturalizmu kot krovnem razumevanju delovanja jezika z upoštevanjem tudi tvorbeno-pretvorbene metode. Zaradi izrazite omejenosti obsega prispevkov bo predstavljenih le nekaj fragmentov skladnje z oblikoslovjem oz. morfologijo; v bistvu gre za vpogled v strukturno vezivo jezikovnega sistema in s tem v njegovo funkcijskostrukturalno celovitost.¹

Ustrezno temi je zlasti z zasnovega vidika v razmišljanje pritegnjena Toporišičeva *Slovenska slovnica*² z razvidnimi funkcijskostrukturalnimi prvini.³ – V razpravi gre torej za dva smiselno povezana problemska sklopa.

1 Izvor idej funkcijskega strukturalizma – njegova inherentnost in adherentnost

Funkcijski strukturalizem jezikovnega sistema je mogoče ločiti na inherentni – strukturiranje jezikovnega sistema temelji na pomembnostni hierarhizaciji funkcij

¹ Za dopolnitev obravnavanih vprašanj je treba upoštevati tudi spoznanja iz razprave, ki sem jo objavila v *Slavistični reviji* (Vidovič Muha 2015: 389–407).

njegovih konstitutivnih prvin – in adherentni – jezikovni sistem sestavljajo na socialnofunkcijski členjenosti jezika temelječi podsistemi.

1.1

Kot vemo, je pojem socialnofunkcijske členjenosti jezika uvedel Praški lingvistični krožek (PLK) v zgodnjih 30. letih prejšnjega stoletja oz. vsaj tam je bil konkretiziran kot eksplicitno načelo jezikovnosistemske stilistike.⁴ Namreč, funkcija celovitega jezikovnega sistema se konkretizira do določene mere horizontalno razpršeno glede na specifične funkcije podsistemov, izhajajočih iz družbene členjenosti jezika. Posebej je družbena funkcija knjižnega jezika obremenjena še s t. i. vertikalno členjenostjo, izhajajočo iz družbeno reprezentančnih, intelektualnih funkcij knjižnega jezika. V tem smislu sta jezik znanosti in umetnosti njegovi konstitutivni prvini (Vidovič Muha 2005, 2013b, 2015 idr.).

1.2

Inherentnost pomenskega funkcijskega razumevanja zgradbe jezikovnega sistema, se pravi tistih prvin, ki tvorijo njegovo smiselno funkcionalno celoto, je bila v praški lingvistični smeri manj izpostavljena. Ženevska teorija sintagme – v izhodišču eksplicirane z jezikovnim znakom – katere bistvo je razumevanje jezika kot hierarhiziranih pomenskih odvisnostnih povezav, t. i. sintagem (Saussure 1996: 150–154),⁵ ni bila v jedru praškega strukturalnega funkcionalizma; čeprav ga Teze PLK (1986: 153–183) omenjajo, ideja ni preseгла spoznanj ženevskih strukturalistov.⁶

² Iz obravnave slovničnih vprašanj je opuščeno glasoslovje z naglasom, obsežno obravnavano tudi v posameznih oblikoslovnih poglavjih. Zavedam se, da je prav na tem pomenskorazločevalnem segmentu jezika Toporišičev delež izjemen, saj je v slovensko jezikoslovje uvedel pojem fonologije z ustrežno terminologijo, uvedel tudi terminološki red, npr. razločevanje naglasa in poudarka, ločil naglas od trajanja glasov, visoke in nizke tone glede na tonski potek idr. – Ob izidu 1. izdaje Toporišičeve *Slovenske slovnice* je Dular (1978: 45–55) napisal obsežno oceno po posameznih poglavjih.

V obravnavi bo upoštevana »[č]etrta, prenovljena in razširjena izdaja« iz leta 2000 – ponatis 2004 – saj glede na 1. izdajo (1976) v zvezi s slovničnimi poglavji ni bistvenih sprememb. O oblikoslovju v 4. izdaji pa je pisal Cazinkić (2012: 179–205). Velik obseg njegovega prispevka gre v precejšnji meri na račun navajanja vseh tiskarskih napak in po avtorjevem mnenju potrebnih slogovnih popravkov. S tem se izgublja njegova namera kritizirati predvsem funkcijskoskladenjske prvine Toporišičeve slovnice, vendar stališča niso argumentirana, ne prepričajo.

³ Tudi o Toporišičevi monografiji *Nova slovenska skladnja* (1982) je Dular (1984: 241) zapisal: »Toporišičevo skladdenjsko pojmovanje temelji na funkcijskem strukturalizmu, nanj pa čedalje pogosteje nanaša pojmovne prvine in metode tvorbeno-pretvorbene jezikoslovja.«

⁴ Jakobson (1932) je v svoji razpravi o purizmu zapisal: »Vedle individuální mluvy (parole) a vedle jazyka (...) je podstatnou složkou řeči poměr kolektiva k vlastnímu jazyku.« (Daneš 2009: 64)

⁵ Tudi češka akademska slovnica (MČ 1987: 18–20) opredeljuje sintagmo kot »strukturo, sestavljeno iz enega [...] ali več dominiranih členov in enega neposredno dominirajočega«.

⁶ Zunaj PLK velja omeniti v 30. letih poskus koncepta strukturalne slovnice takrat šele 26-letnega češkega jezikoslovca ugrofinista Skaličke (1935). Kar obsežno pozitivno oceno mu je namenil Mathesius (1936: 47–54).

2 Nekatere zastranitve funkcijskostrukturalne interpretacije jezika v Toporišičevi slovnici

Iz metajezikovne členitve jezika na oblikoslovje in skladnjo tradicionalno izhajajo zlasti normativne slovnice slovenščine tudi 20. stoletja, od Breznikovih (najinovativnejša 1. izdaja iz leta 1916), slovnice štirih avtorjev (Bajec, Rupel, Kolarič, Šolar 1956; SS 1956) in Toporišičevih (¹1976, ⁴2000). Tudi v zadnji, dopoljeni in razširjeni izdaji ostaja Toporišičeva slovnica zasnovno v kontekstu naše problematike v bistvu nespremenjena.⁷

2.1

Pri izdajah Toporišičevih slovnici pogrešamo eksplicitnost koncepta funkcijske strukturalnosti; tovrstne prvine je mogoče razbirati samo iz avtorjevih razčlenitev. – Kritično se bomo dotaknili nekaterih pomembnejših prvin, ki se nanašajo na zasnovno slovnice.

2.1.1

Najbolj izstopajoče načelo skladenjske funkcije besednih vrst je ukinitve besedno-vrstne samostojnosti zaimkov; kot posebna podskupina so pridruženi ustrezni besedni vrsti. Tako sta se oblikovali samostalniška in pridevniška beseda, slednja še s pridružitvijo števnikarja; glede na to, da ima prislov tudi svojo zaimensko skupino, pogrešamo prislovno besedo oz. utemeljitev njenega neupoštevanja. K oblikovanju glagolske besede bi bilo treba pritegniti glagolski primitiv kot neke vrste zaimenski ustreznik glagolu (proverb ob pronomnu), tip *Kaj delaš? Spim, Berem* idr.⁸ – Izmed nestavčno-členskih besednih vrst je upoštevana vezniška beseda, saj se v tej vlogi pojavljajo tudi zaimki.

Glede na različnost stavčnočlenskih vlog bi bilo ustrezno prislovno besedo ločiti na

- (a) zunanje okoliščine, kraj in čas, v stavku kot drugostopenjski stavčni člen – prislovno določilo kraja in časa, ter
- (b) notranje okoliščine kot tretjestopenjski stavčni člen – lastnostni, vrstni, količinski prilastek glagola, približno vzporedno s pridevniškimi pomenskimi skupinami (Vidovič Muha 2013a: 76–92 idr.).

Zadrega se pojavlja v zvezi z neločevanjem pravih vrstnih pridevnikov, tip *mestni (promet)*, saj ta zelo številčna skupina vzpostavlja s samostalnikom stalno besedno zvezo, kar med drugim pomeni, da ne more prehajati med povedkovnike v povedkovo določilo. Določa jo torej stalna stava ob samostalniškem jedru (Vidovič Muha npr. 1981, 2013a: 82–89).

⁷ Termin *oblikoslovje* je pojmovno lahko širši od morfologije; slednja sodi v strukturalno jezikoslovje. Pomembna razlika med njima je v tem, da je *morfologija* razvila termin *morf(em)* za najmanjšo pomenskoreferenčno enoto, najsibo leksemsko ali slovnico. – Če izhajamo iz Toporišičevih slovnici, je pri njem problematika oblikoslovja pojmovno širša, saj zajema tudi tvorjenje oblik, ki presegajo morfematiko.

⁸ V besedotvorju imajo glagolski primitivi *biti, imeti, delati; posta(ja)ti, da(ja)ti* enako kot zaimki obrazilno pretvorbno vrednost (Vidovič Muha 2011 idr.).

2.1.2

Pri opredelitvi besednih vrst pridemo do različnih podatkov: znotraj oblikoslovja je skladenjska funkcija upoštevana ob »drugih lastnostih (npr. tvorjenost, slovnične kategorije, konverzivnost ipd.)« (Toporišič 2000: 255). Pri glagolu skladenjska funkcija sploh ni omenjena; tako kot v predhodnih slovnica je glagol opredeljen samo z naborom abstraktnih, ker ni merila, verjetno asociativnih pomenskih posplošitev (prav tam: 345). Znotraj poglavja o skladnji pa beremo, da se »[b]esede [...] na podlagi skladenjske vloge [...] delijo na besedne vrste« (prav tam: 487).

Skladenjskofunkcijska merila uvrščajo besedne vrste med skladenjsko problematiko. Šele v tem izvornem skladenjskem okolju bi kategorialne slovarske in slovnične lastnosti zaživele.

2.1.3

Stavčni členi so smiselno predstavljeni tristopenjsko, vendar pa je povedku dodeljeno osrednje mesto.⁹ Pristop je formalističen, se pravi, da gre brez pojasnila mimo enakovrednosti obeh temeljnih stavčnih členov, mimo osebko-povedkove prostorško-časovne najmanjše, vendar obvestilno lahko zadostne stavčni povedi.

Iz določanja skladenjskih vlog posameznim besednim vrstam je razvidno, da ne izhajajo iz načela primarnosti in sekundarnosti, saj bi sicer njihova vloga morala biti ločena na definicijsko z možnostjo prehoda v drugačno, sekundarno, ki je pridobljena; tako npr. celotno »skladnjo [samostalniške besede] [ne] označuje 7 rab« (Toporišič 2000: 273), ampak samo vloga osebka in z desno vezljivostjo glagola pogojen predmet. So pa seveda samostalniki (ne pa samostalniški zaimki, vsaj ne v celoti) sposobni privzeti tudi druge skladenjske funkcije, kot npr. povedkovniško – prehod med povedkovnike, tip *Sosed je zdravnik* idr.

Pri izbiri štirih kriterijev, na podlagi katerih določamo stavčne člene (Toporišič 2000: 606), manjka hierarhizacija:

- »pomen« in »položaj v stavčni zgradbi« sta po pomembnosti vzporedna; iz njiju izhaja smiselnost
- »vprašalnice«, saj ta posredno pritegne v isto skladenjsko strukturo in pomensko funkcijo še zaimke, in
- »oblike« kot posledice skladenjske funkcije.

2.1.4

Eksplicitna interpretacija odvisnikov s stavčnočlensko vlogo je bila predstavljena že v Breznikovi slovnici (1916: 236–266),¹⁰ kasneje tudi v slovnici štirih avtorjev (SS 1956: 304–319). Toporišič jo je ohranil, vendar tudi zmotil s kratko uvodno

⁹ Gre za tesnièrjevski princip osrednje glagolske funkcije stavka. Kritiko je doživel v obsežni razpravi, ki jo je na prošnjo uredniškega odbora *Voprosy jazykoznanija* napisal Mikuš (1960; Vidovič Muha 1994: 225–234). – Sicer pa je zaradi osebko-povedkove hibridnosti osebne glagolske oblike že Breznik (1916: 228) zapisal: »[G]lede na tvoritev [stavka je] ena najtehtnejša in na to se vse druge besede nanašajo; ta beseda je [...] glagol«.

¹⁰ »Odvisni stavki nadomeščajo stavkove člene, ker dopolnjujejo misel glavnih stavkov.« (Breznik 1916: 237, tudi 232)

nedorečeno možnostjo delitve »po več merilih«, kjer je »[e]na takih delitev [na] vsebinsk[e] odvisnik[e] [...] za glagoli rekanja in mišljenja [...], oziraln[e] (vendar brez prislovnih) [in] prislovn[e]« (Toporišič 2000: 637).¹¹

2.1.5

S pojmom upovedovanje je tudi v slovensko slovnico uvedena poved »kot najmanjša samostojna enota besedila, ki pa je tudi že sama besedilo« (Toporišič 2000: 488);¹² s tem je bila eksplicitno vzpostavljena referenca s pomenom v obeh definirajočih prvinah povedi – propozicijo in modifikacijo. Različnost poimenovanj stavek – poved je pomembna, saj uzavešča dvojno izrazno-pomensko plat jezika. Propozicija ni razložena, ima samo dvojnico – »imenovali jo bomo pomenska podstava« (prav tam: 490). Modifikacija propozicije vsebuje 13 po pomembnosti oblikovanja (stavčno)povednega vzorca nehierarhiziranih prvin (prav tam: 492).¹³

2.1.6

Besedotvorje je Toporišič odprl v skladenjsko problematiko, vendar je za razliko od Breznika, ki je tipologijo zloženek v inovativni razpravi (1944) oprl na strukturo stavka – ločil jih je na prisojevalne, primične in vezavne – Toporišič (1976: npr. 120) vse tvorjenke vezal na t. i. govorno podstavo. (Besedotvorni) algoritem, kakor je imenoval postopek nastajanja tvorjenke iz besedne zveze, zaradi nedefiniranih pretvorbno-tvorbenih pravil, ki bi morala izhajati iz pretvorbene vrednosti obrazilnih morfemov in morfemske sestave tvorjenke sploh, ni obstal, čeprav ga avtor ohranja (2000: npr. 156) (Vidovič Muha 1988, 1991a: 101–113, 1991b: 317–326).

2.2

Toporišičeva slovnica kljub nekaterim pomembnim novostim, ki odpirajo in podpirajo funkcijskostrukturalni razmislek, ostaja premalo dorečena. Manjka vzpostavitev neposrednega razmerja med besednimi vrstami in stavčnimi členi, s tem pa tudi med skladenjsko morfematiko in stavčnočlensko funkcijo na eni strani in med slovarsko(obrazilno) morfematiko in skladnjo na drugi – pretvorbno-(besedo)tvor(be)ni vidik. Morfologija in skladnja ostajata v glavnem vsaka na svojem bregu.

3 Opredelitev minimalnega besedila – stavčne povedi

Izhajamo iz spoznanja, da je jezik miselna identifikacija človeka,¹⁴ izražena v komunikacijskem stiku, v temelju pa zaznamovana z obema determinantama našega

¹¹ »Delitev stavkov po vsebini« pozna tudi Breznik (1916: 232–233), vendar v smislu »naznanjalnih«, »vprašalnih« in »velelnih«.

¹² Abstraktnopomenski vidik stavka je izražen v Breznikovi slovnici (1916: 228) z opredelitvijo, da je »[s]tavek najmanjša [...] besedna celota, katera izraža kako misel«, in ponovljen v SS 1956: 238. Do Toporišičeve slovnice (1976) je bil pojem stavka dvopomenski: poleg omenjenega pomenskega še (formalno)strukturni (Breznik 1916: gl. npr. op. 9).

¹³ O nujnosti upoštevanja hierarhizacije pomembnosti za oblikovanje stavčne povedi gl. oceno Toporišičeve *Nove slovenske skladnje* (Vidovič Muha 1984: 142–155); tipologija modifikacije je podana v Vidovič Muha 2015.

¹⁴ Tokrat pustimo ob strani različnost npr. kocbekovskih jezikovnih identifikacij človeka.

bivanja, s časom in prostorom. Izhodiščna komunikacijska danost, stavčno strukturirana poved, izraža to spoznanje s svojo prostorsko-časovno, osebkovo-povedkovo strukturo, z vršilec (dejanja) in dejanjem samim.¹⁵ Nič čudnega torej, da je takšna entiteta temeljna enota besedila v izraženi ali zakriti obliki oz. da je lahko že sama obvestilno zadostna.

3.1 Tvorne prvine stavčne povedi

Že iz dvočlenskosti besedilno-komunikacijske enote – stavčne povedi, je razvidno, da gre za dve medsebojno pogojevani, torej neodtujljivi temi: stavek kot horizontalna osebkovo-povedkova struktura ustreza nosilki vertikalnega referenčnega pomena vršilca dejanja in dejanja samega. Velja seveda tudi obratno: pomenski prvini vršilec dejanja in dejanje se izrazno formirata v osebkovo-povedkovi strukturi. Iz tega sledi dejstvo, da mora strukturni vidik stavčne povedi vzpostavljati dvojno razmerje: ko gre za stavek, s stavčnimi členi kot aktualiziranimi besednimi vrstami, hkrati pa, ko gre za poved, tudi pomensko referenco s propozicijo. Na tej drugi ravni mora upoštevati dejstvo, da stavčni člen kot modifikator oz. aktualizator besednih vrst ni vedno prekriven s členi propozicije povedi. Kot bomo videli, se neprekrivnost pojavlja na obeh temeljnih propozicijskih prvinah, pri samostalniški besedi, potencialnem osebkku in pogojno predmetu, ter glagolu, potencialnem povedku.

3.1.1 Besedne vrste – stavčni členi

Kot vemo, funkcijskoskladenjski vidik že v izhodišču ločuje besedne vrste na stavčnočlenske in nestavčnočlenske (Vidovič Muha 1984: 142–155); med slednje sodita slovnični besedni vrsti, predložna in vezniška beseda, ter modifikacijski, členek in medmet.

Recimo, da pet besednih vrst definira pet stavčnih členov (ali obratno), kar pomeni, da je pet besednih vrst, katerih leksikalni pomen izkazuje pomenskosestavinsko (semsko) strukturo, določenih s stavčnočlenskimi funkcijami. Te so po Toporišiču hierarhizirane glede na pomembnost stavkotvorne funkcije v tri stopnje: osebkovo-povedkovo, predmetno in prislovnodoločilno prostora in časa¹⁶ ter tretjestopenjsko prilastkovno, pridevniško in prislovno besedo notranjih okoliščin.¹⁷

Na razmerju besedne vrste – stavčni členi temelji tvorna povezava slovnice s slovarjem, zgradbenih prvin stavka s poimenovalnimi prvinami slovarja.

¹⁵ Pojma *vršilec dejanja* in *dejanje* implicirata tudi antonimna pojma *nosilec stanja* in *stanje*. Če bi izhajali iz glagolskega praprimtiva *biti* 'obstajati', bi bilo seveda stanje izvirnejše.

¹⁶ Gre seveda za popolnoma različni drugostopenjski funkciji, za sistemsko obvezni predmet in besedilno (intenčno) pogojeno prislovno določilo.

¹⁷ V Toporišičevi slovnici je celotna prislovna beseda uvrščena med drugostopenjske stavčne člene, se pravi, da Toporišič ne ločuje prislovne besede zunanjih okoliščin od prislovne besede notranjih okoliščin, torej tretjestopenjskega stavčnega člena od drugostopenjskega. Prim. pogl. 2.1.1.

3.1.2 Leksikalnofunkcijska sestava propozicije – potencialni (stavčno)povedni členi

Če je stavek nosilec informacije o površinski, formalni strukturiranosti (minimalnega) besedila, je poved nosilec informacije o njegovi pomenski referenci. Poved sama, kot vemo, pa izkazuje dvojno sestavo – propozicijsko in modifikacijsko: pri propoziciji imamo opraviti s slovarskopomenskim, torej poimenovalnim segmentom, pri modifikaciji pa prvenstveno s slovničnim, torej urejevalnim segmentom¹⁸ propozicije v stavčno zgrajeno poved.

3.1.2.1

Propozicija je bila opredeljena kot

nabor endogenih leksemov, iz katerih se z upovedovalnim postopkom oblikujejo samostojni stavčni [in povedni] členi; propozicijski nabor endogenih leksemov mora torej ustrezati potencialni stavčnopovedni strukturi. [...] [Z]unaj propozicije ostajajo razvijajoči stavčni členi, kot so prilastek ob samostalniku in prislovno določilo notranjih okoliščin ob glagolu, [v precejšnji meri] nastalo iz lastnostnih prislovov, ti pa iz lastnostnih pridevnikov. (Vidovič Muha 2013a: 89–92, 2015: 397)

Upravičenost propozicijskosti samo endogenih leksemov izhaja iz njihove celovite notranje pomenskosestavinske (semske) zgradbe, kar ima za posledico samostojnost izražanja vseh kategorialnih lastnosti.

Kot je bilo že ugotovljeno (Vidovič Muha 2015), prav celovitost pomensko-sestavinske strukturiranosti endogenih leksemov veže propozicijo na pomen denotata, ne pa na njegovo izrazno podobo. Ta je sekundarna, se pravi, da lahko tudi več kot enobesedna v primeru

- (a) celovitosti leksema, ko gre npr. za stalno besedno zvezo, kot pri samostalniku tipa *cestni promet*, in
- (b) celovitosti skladenjske funkcije, kjer gre za
 - (b1) zloženi glagol, tip *biti prav, res; biti mrzlo, nujno, hudo* ipd. – stavčnočlenska funkcija povedkovnika (npr. Isačenko 1954: 262–263; Vidovič Muha 2015: 389–407; Snoj 2010; Žele npr. 2011), in
 - (b2) zvezo glagola s prostim glagolskim morfemom (PGM), tip *Glag PGM*, npr. *stopiti v*.

Če vzamemo sestavo propozicije kot izhodišče za členitev besednih vrst, potem te razpadejo na propozicijske in nepropozicijske. Propozicijske izločajo za potencialno minimalno poved obvezni, lahko zloženi glagol v povedkovi funkciji. Obvezna leva vezljivost in pogojno obvezna desna vezljivost glagola izločata samostalniški leksem, torej tudi samostalniške stalne besedne zveze, v vseh delovalniških funkcijah. V potencialni prislovnodoločilni funkciji se pojavlja prislov zunanjih okoliščin (kraj,

¹⁸ Ob zbiranju literature za pričujoči prispevek sem naletela na razpravo Mathesiusa (1936), v bistvu kritiko Skaličkove madžarske slovnice, o poimenovalni in urejevalni funkciji jezika. Ne da bi poznala to razpravo, sem že v 1. izdaji svoje monografije (Vidovič Muha 2000: 17, 2013a: 17) v tem smislu opredelila slovar in slovnico, se pravi slovar kot poimenovalni segment jezika in slovnico kot urejevalni.

čas); če je v propoziciji glagol s PGM, se v prislovnodoločilni funkciji pojavi samostalniški leksem, tip *Spi na podstrešju – spati na, podstrešje*.

Med nepropozicijskimi besednimi vrstami sta se poleg nestavčnočlenskih – slovnčni in modifikacijski – znašli pridevniška in prislovna beseda kot eksogena leksema v prilastkovni, tretjestopenjski funkciji stavčnih členov.

Lahko povzamemo: Izpostavitev propozicije, se pravi slovarskega denotatnega segmenta stavčne povedi, povzročča delno neprekrivnost strukturnih prvin stavka – stavčnih členov s členi (stavčne) povedi, z njihovim denotativnim (slovarskim) pomenom. Razlika izhaja iz dejstva, da je mogoče stavčne člene definirati s strukturno funkcijo stavka, ki ji ustrezajo besedne vrste – samostalniška beseda, glagol ipd., (stavčno) poved pa, kot rečeno, z denotativnim pomenom leksema.

3.1.2.2 Modifikacijske stopnje

Modificiranje propozicijskih sestavin v stavčno poved – upovedovanje izhaja sicer iz slovnice, vendar tudi iz tistega segmenta slovarja, ki zajema eksogene lekseme, pridevnike in prislove notranjih okoliščin, pa tudi členke kot nestavčnočlensko besedno vrsto (Vidovič Muha 2015: 389–407).

Slovnčna modifikacija se členi na jezikovnosistemsko in besedilno: na jezikovnosistemski ravni je mogoče ločiti proces *upovedovanja*, katerega rezultat sta dva vzorca stavčne povedi:

- (a) abstraktni jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladijskih kategorialnih lastnosti, vendar samo kot potenco lastne pomenske reference, se pravi v funkciji nezaznamovanosti¹⁹ oz. v prvi modifikacijski stopnji;
- (b) konkretiziran jezikovnosistemski vzorec določa stavčna poved z realizacijo slovarskih in skladijskih kategorialnih lastnosti tako, da imajo te nameri tvorca ustrezno kategorialno pomensko referenco.

Naj povzamemo:

Prvo- in drugostopenjska modifikacija propozicije je jezikovnosistemsko pogojena sposobnost vzpostavljanja temeljnega prvostopenjskega stavkotvornega razmerja – prisojevalnost, ev. vezavnost in družljivost – znotraj propozicijskega nabora leksemov s slovnčnimi sredstvi – vezanimi, ev. tudi nevezanimi morfemi. Če je prvostopenjskost modifikacije definirana z vsebinsko nezaznamovanostjo [...] kategorialnih lastnosti, jih drugostopenjska realizira v smislu namere tvorca besedila. (Vidovič Muha 2015: 401)

Tretjestopenjska besedilna modifikacija je nestavčnočlenska, zajema pa predvsem besedilne (modalne) členke kot tiste, ki vplivajo na pomen stavčnega člena, ob katerega se razvrščajo. V tem smislu so členki sicer znotrajstavčna, vendar nestavčnočlenska besedna vrsta za razliko od medmetov, katerih referenca je načeloma ekspresivno izražena celovita stavčna poved.²⁰

¹⁹ Gre za opozicijo prisotnost – odsotnost lastnosti, kar pomeni, da ima določena kategorialna lastnost glede na besedilne okoliščine možnost realizacije ali pa te možnosti nima.

²⁰ Na neustreznost uvrstitve členkov in medmetov med slovnčne besedne vrste, torej med predloge in veznike, je bilo opozorjeno že v kritiki *Nove slovenske skladnje* (Vidovič Muha 1984: 142–155).

3.2 Oblikoslovje – morfologija

Slovnica modifikacija propozicije odpira pot v oblikoslovje. V izhodišču ga je mogoče razumeti kot morfologijo, se pravi kot nauk o sintagmatski, torej dvočlenski podredni strukturi (izrazne) besede. Zanimanje oblikoslovja v smislu morfologije je usmerjeno v tisti segment besede, ki omogoča njeno skladijskofunkcijsko modificiranje – pretvarjanje poimenovalnih, slovarskih entitet v besedilnofunkcijske enote stavčne povedi, stavčne člene; gre torej za slovnčni pomen z referenco kategorialnih lastnosti.

Zaenkrat se zdi, da ostaja oblikoslovje, kot ga prinaša Toporišičeva slovnica, presežno glede na definiran referenčni pojem morfologije, saj zajema med drugim poleg slovnčnoreferenčnih (skladijskih) morfemov še t. i. morfeme za tvorjenje oblik, npr. opisnih deležnikov.

3.3

Kategorialne lastnosti so tiste, ki izražajo funkcijo stavčnih členov, lahko neposredno, gre za skladijske kategorialne lastnosti, ali posredno, ko se stavčnočlenska funkcija izraža z aktualizacijo slovarskih kategorialnih lastnosti – kategorialnih pomenskih sestavin (KPS). Slovarske kategorialne lastnosti, torej KPS, določa dejstvo, da so besednovrstno potencialno imanentne stavčnim členom, kot take pa hkrati izhodiščne za določanje leksikalnega pomena pomenskosestavinskih (semskih) leksemov (Vidovič Muha 2013a).

Upravičeno lahko povzamemo: Slovarske kategorialne lastnosti, ki so v stavčni povedi pogoj za realizacijo stavčnih členov, v slovarju pa KPS,²¹ dokazujejo, da sta slovar in slovnica (skladnja) po svoji zasnovi komplementarna segmenta jezika, ki tvorita neločljivo jezikovno(sistemsko) celoto.

3.4 Besedotvorni morfemi

Besedotvorni morfemi tako predstavljajo posebno entiteto zaradi lastne tvorjenosti (Vidovič Muha 1989, 2011 idr.) in s tem sposobnosti tvorbe novih poimenovanj vsaj z izvorno predvidljivim pomenom.

O besedotvorju, besedotvornih vrstah in besedotvornih pomenih je tekla ostra polemika s Toporišičem leta 1991 v vseh štirih številkah *Slavistične revije* (Vidovič Muha 1991a: 101–113, 1991b: 317–326). Na ravni razumevanja besedotvorja, se pravi na konceptualni ravni, je šlo predvsem za argumentiranje spoznanja o uporabnosti tvorbeno-pretvorbene metode tako pri definiranju in številčni omejitvi besedotvornih pomenov kot besedotvornih postopkov oz. vrst: prvi so pretvorbno povezani s propozicijo, drugi z njeno stavčno strukturo. Z vzpostavitvijo skladijske pretvorbene vrednosti obrazilnih morfemov se je dokazala globinska skladijska sintagmatska struktura tvorjenk in s tem upravičilo razumevanje besedotvorja kot izvorno skladijske problematike.

²¹ V slovarski pomenskosestavinski hierarhiji so KPS tiste, ki ločujejo besedne vrste s pomenskosestavinsko (semsko) strukturo od vseh drugih (Vidovič Muha 2013a: 35–36).

4

Po vsem povedanem se zdi smiselno pri funkcijskostrukturalni analizi jezika izhajati iz temeljne komunikacijske enote, stavčne povedi, iz njenih strukturno-pomenskih prvin, iz vsaj dveh razlogov: narava strukturiranja jezikovne, torej človekove komunikacije se v izhodišču oblikuje v temeljni časovno-prostorski determinanti – stavčno-povedni sintagmi, ta pa je preplet obeh konstitutivnih metajezikovnih segmentov, slovarja in slovnice, poimenovalnega in urejevalnega načela jezika.

Čeprav zgradba Toporišičeve slovnice ne odseva vedno funkcijske koherentnosti skladenjskega načela v zvezi z razumevanjem in interpretiranjem morfologije, lahko upravičeno trdimo, da če te slovnice ne bi bilo, seveda če ne bi bilo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, ne bi mogli govoriti o vključenosti slovenskega jezikoslovja v evropski jezikoslovni okvir 20. stoletja. Vemo, da je prav strukturalizem v vseh svojih variantah, ki jih je to stoletje prineslo, temeljito posegel v interpretacijo modernega jezika, ga teoretično in metodološko osamosvojil tako, da je jezikoslovje postalo tudi na Slovenskem samostojna znanstvena disciplina; v sodelovanje z drugimi znanstvenimi področji lahko vstopa z lastnim ustvarjalnim deležem.

Literatura

- BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica*. Celovec: Družba sv. Mohorja.
- BREZNIK, Anton, 1944: Zloženske v slovenščini. *Razprave II*. Ljubljana: SAZU. 55–76.
- CAZINKIČ, Robert, 2012: Opombe k oblikoslovnemu delu Toporišičeve Slovenske slovnice. *Jezikoslovni zapiski* 18/1. 179–205.
- DANEŠ, František, 2009: *Kultura a struktura českého jazyka*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- DULAR, Janez, 1978: Nova slovenska slovnica. *Slavistična revija* 26/1. 45–55.
- DULAR, Janez, 1984: Bogato, a tudi zahtevno branje. *Naši razgledi*, 20. 4. 1984. 241.
- ISAČENKO, Aleksander Vasil'evič, 1952: *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka*. Bratislava: Izdajatelj'stvo Slovackoj akademii nauk.
- MATHESIUS, Vilém, 1936: Pokus o teorii strukturální mluvnické. *Slovo a slovesnost* 1. MČ 1987 = *Mluvnické češtiny. 3: Skladba*. Praha: Academia.
- MIKUŠ, Franciscus R., 1960: Struktural'nyj sintaksis L. Teniëra i sintagmatičeskij strukturalizm. *Voprosy jazykoznanija* 5.
- de SAUSSURE, Ferdinand, 1996: *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- SKALIČKA, Vladimír, 1957: Vztah morfologie a syntaxe. *Slovo a slovesnost* 2.
- SNOJ, Jerica, 2010: *Metafora v leksikalnem sistemu*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SS 1956 = BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, ŠOLAR, Anton, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Teze PLK = Jan Mukařovský, 1986: *Struktura pesničkog jezika/Jan Mukařovski. Teze Prašskog lingvističkog kružoka/R. Jakobson ...[idr.]*. Izbor, prevod in pogovor Aleksandar Ilić. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- TOPORIŠIČ, Jože, ¹1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- TOPORIŠIČ, Jože, ²1984: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja
- TOPORIŠIČ, Jože, ⁴2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1984: Nova slovenska skladnja J. Toporišiča. *Slavistična revija* 32/2.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1991a: Nadaljevanka o slovenski besedotvorni teoriji. *Slavistična revija* 39/1. 101–113.

- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1991b: Nekaj temeljnih prvin za »besedotvorno šolanje«. *Slavistična revija* 39/3. 317–326.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1994: La syntaxe de Tesnière interprétée par Mikuš. *Linguistica* 34/1.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2006: Slovenska univerza in znanstvena razprava v slovenščini. Jezik slovenske znanosti. *Delo* 48/20 (25. januar 2006). 12.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013a: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2013b: *Moč in nemoč knjižnega jezika*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2015: Propozicija v funkcijski strukturi stavčne povedi – vprašanje besednih vrst (Poudarek na povedkovniku in členku). *Slavistična revija* 63/4.
- ŽELE, Andreja, 1998: Vezljivost glagolov s slovarsko oznako s širokim pomenskim obsegom. *Jezikoslovni zapiski* 4.
- ŽELE, Andreja, 2011: Povedkovnik kot skladijska in slovarska kategorija. *Jezikoslovni zapiski* 17/1.